

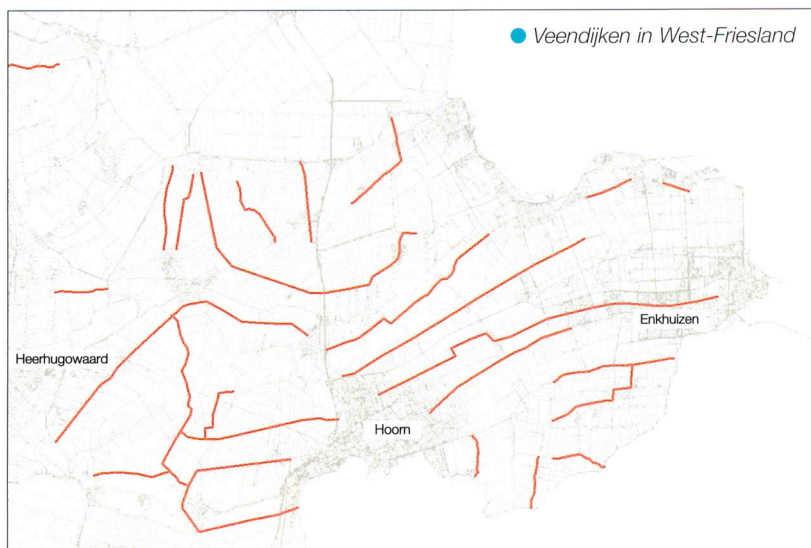
tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 6 4 ● 2007

● Foto's: Linda Koopman.

Tot halverwege de 20ste eeuw werd in Noord-Holland op diverse plaatsen 'geveend'. Van de veranderingen, die deze ontginningen in het landschap teweeg hebben gebracht, zijn nu nog sporen terug te vinden in de vorm van veenontginningsdijken, strokenverkaveling, en lintdorpen.

Het veen in Noord-Holland kon zich vormen nadat het water van de Noordzee geen invloed meer had op het waddenlandschap achter de strandwallen. Het veen breidde zich over heel Noord-Holland uit. Omdat de afwatering via de veenstromen in de kop van Noord-Holland en ten zuiden van Medemblik vrij eenvoudig was, had men daar rond het jaar 1000 al veel veen vergraven. Bij opgravingen vindt men daar nog sporen van. Deze vervening vond plaats op initiatief van plaatselijke grondeigenaren die landbouw wilden bedrijven. Men groef afwateringsloten, die ook als erf- en landafscheiding fungeerden. Op de kavels was, mits ze ontwaterd werden, de verbouw van rogge, gerst en hennep goed mogelijk. Mede hierdoor klonk de bodem na tientallen jaren in en werd het land te nat voor akkerbouw. Men creëerde vervolgens nieuw akkerland door over de vaart een volgend stuk veen te ontginnen. Deze werkwijze heeft men tot het midden van de 12e eeuw gehanteerd. Mede door de bodemdaling verplaatste men zich steeds meer naar het zuiden. Wie in het noorden achterbleef ging over op veeteelt en wierp terpen op tegen

het overvloedige water. Een aantal van deze terpen is nog goed herkenbaar in het landschap, onder andere rond Schagen, ten noorden van Hoogwoud en bij Zandwerven.

In de 11e en 12e eeuw groeide de bevolking en nam de vraag naar akkerbouwprodukten toe. Nu namen de landheren het initiatief om de 'wildernissen' open te leggen. Men ontgon de woeste gronden vanuit de oeverwallen langs de veenstromen en vanuit de dorpen op de geestgronden. Het verkavelingspatroon van de laatste is door latere overstromingen en verkavelingen grotendeels verdwenen, maar de ontginningen vanuit de oeverwallen van de veenstromen zijn hier en daar nog wel zichtbaar, bijvoorbeeld in de Wormer- en Jisperpolder en de polders Oost- en Westzaan, hoewel ook deze van overstromingen te lijden hebben gehad.

Toen aan het eind van 12e en 13e eeuw het water bij zware stormen vanuit het noorden en het oosten via de veenstromen binnendrong, verbreedden deze zich tot binnenmeren. Op deze wijze zijn onder andere de Beemster, de Schermer, de Wormer en de Purmer ontstaan.

Omdat zoveel veen werd weggeslagen, hebben de graven van Holland in de 13e eeuw het overgebleven veen omdijkt en rivieren als de Rekere afgedamd. Vanaf die tijd sloten de graven overeenkomsten met de veenders en is er in de archieven veel over de veenderij te vinden. Er werden afspraken gemaakt over de afmetingen van de percelen, het betalen van tienden, het verlenen van vergunningen. Later stelden landelijke en provinciale overheden regels op, onder andere om te voorkomen dat de door het veen ontstane gaten landverlies met zich mee zouden brengen. De lokale overheden hielden toezicht op het naleven van deze regels.

Bij het meer systematisch ontginnen van het veen groef men, haaks op de veenstroom, sloten op een afstand van 50 tot 100 meter van elkaar en met een lengte van ongeveer 1 km. Hierdoor ontstonden lange, smalle kavels, de zogenaamde strokenverkaveling. Langs de polders Schermer, Beemster, Wormer en Starnmeer is deze vorm van verkaveling nog goed te zien. Om wateroverlast voor de rest van het land te voorkomen werd aan

veeontginningsdijken in Noord-Holland

● Door de schuine loop van de kavels liggen de boerderijen in het lintdorp Twisk iets gedraaid ten opzichte van de dijk.

● Het tweede deel van de Koningspade ten noorden van Hoogwoud, waarvan de eerste helft is afgegraven en verbreed.

het eind van deze kavels een vaart (gouw, zwet, wijsent) gegraven en een veendijk opgeworpen. Op de kop van de percelen werden de boerderijen gebouwd. Op deze wijze ontstonden lintdorpen als Assendelft, Twisk, Berkhout en Grosthuisen. Soms volgde men bij het graven de loop van een veenstroompje tot het hele stroomgebied in gebruik was; elders ontstond er een veervormig verkavelingspatroon of werden de kavels schuin op de veendijk geplaatst. Deze schuine percelen zijn door verkavelingen meestal verdwenen, maar in veel dorpen is het voorste deel van de oude kavels in hun oorspronkelijke vorm te zien en vallen ze op door de ligging van de boerderijen: deze staan namelijk iets gedraaid ten opzichte van de veendijk (Twisk, Middellie, Benningbroek, Sijbekarspel).

Tot in de 20ste eeuw zijn in Noord-Holland verveningsvergunningen verleend, onder andere in de gemeenten Graft, de Rijk, de Oosterzijpolder in Heiloo en de Kamerhop. Een enkele aanvraag had het vruchtbaar maken van de grond tot doel; de meeste waren gericht op het steken van turf. Door

de vele overstromingen was de turf in Noord-Holland echter van slechte kwaliteit ('weke turf'), zodat de veenderij in die regio nooit grootschalig is aangepakt.

Hoewel in grote delen van Noord-Holland geen veen meer wordt aangetroffen, blijkt haar vroegere aanwezigheid niet alleen uit de loop en de vorm van kavels, terpen, lintdorpen en de ligging van boerderijen, maar vooral uit de aanwezigheid van veenontginningsdijken, die eeuwenlang als doorgaande weg hebben gefunctioneerd. In 1993 liet het bestuur van de Provincie een cultuurhistorisch onderzoek naar dijken uitvoeren, waarbij men ze naar functie indeelde en de, toen bekende, veenontginningsdijken in een aparte categorie werden opgenomen. Op het kaartje zijn ze met rood aangegeven.

Deze aandacht voor de oude veendijken kwam op een goed moment, want in 2003 bleek bij Wilnis dat ze bij extreme droogte of vochtigheid kunnen verzwakken en zelfs bezwijken. Onder de druk van het toegenomen verkeer worden ze afgegraven en verbreed en het is te hopen, dat de huidige verkavelin-

gen, zoals die ten noorden van de Zomerdijk en ten westen van Abbekerk plaatsvinden, op den duur geen nieuwe bedreigingen voor deze mooie cultuurhistorische monumenten zullen blijken te zijn.

Linda Koopman
Jan van Goyenstraat 84
1816 EG Alkmaar
lc.koopman@hetnet.nl

Bronnen

- BEENAKKER, J.J.J.M., 1993. Cultuurhistorisch onderzoek naar dijken in Noord-Holland – Provincie Noord-Holland.
- BÖRGER, G.J., 1975. De Veenhoop: een historisch-geografisch onderzoek naar het verdwijnen van het veendek in een deel van West-Friesland. Amsterdam.
- CORDFUNKE, E.H.P. 2001. Kennemerland in Prehistorie en Middeleeuwen. Utrecht.
- REM, J.H., 2001. Met het oog op de bodem. Schoorl.
- ROS, R., 1995. Bewogen kustlandschap: duinen en polder van Kennemerland. Haarlem.

Regionaal Archief Alkmaar
Banne Graft-De Rijk: Inv 31, Nieuw Archief
De Rijk: Inv 985
Nieuw Archief Heiloo: Inv 580, 614